

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Maša K O L A N O V I Ć (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
mkolanovic@ffzg.hr

KNJIŽEVNI ODGOVORI NA VELIKU RECESIJU
(ZLO)UPOTREBA JEZIKA U KAPITALISTIČKOM “SADA”

Primljeno: 8. srpnja 2024.

UDK 82:33:32

316.334.2

821.111(73)-1.09

821.163.42.09Sajko, I.

DOI: <https://doi.org/10.22210/ur.2024.068.2/01>

Rad se bavi književnim odgovorima na Veliku recesiju, posljednju veliku globalnu ekonomsku krizu 2007/2008, oslanjajući se na metodologiju novijih interdisciplinarnih pristupa u proučavanju odnosa ekonomije i književnosti, posebice onih koji ukazuju na fikcionalnu kvalitetu suvremenih ekonomskih procesa (Berardi 2012; Grgas 2014; Hitchcock 2014 i dr.). U užem fokusu analize nalaze se specifične jezične strategije u književnoj refleksiji krize promotrenoj na dvama predlošcima, jednom iz američke, a drugom iz hrvatske književnosti. Riječ je o *Antologiji Occupy Wall Street poezije* (Boyer i Marinovich, ur. 2011) te poetskoj drami *To nismo mi, to je samo staklo* Ivane Sajko (2011), tekstovima koji proizlaze iz globalne “strukture osjećaja” afektivnog mapiranja krize te koji kritički upućuju na pukotine u suvremenoj ekonomiji iz perspektive specifičnog društvenog znanja književnog teksta. *Antologija Occupy Wall Street poezije* svojevrsna je poetska mapa afekata zaduženosti, traženja “poetske pravde” (Nussbaum 2005) i mogućeg izlaza unutar danih uvjeta dominantnog ekonomskog sistema kao i dominantne imaginativne paradigme. Poetska drama Ivane Sajko jedan je od rijetkih primjera neposrednog i izravnog književnog odgovora na Veliku recesiju u domaćem kontekstu, pri čemu se prekarno stanje zaduženosti i pitanje o budućnosti perspektive nove generacije nalaze u središtu te književne refleksije. Poetska intervencija u jezik ekonomije odlika je i jednog i drugog teksta, pri čemu možemo, po uzoru na promišljanja teoretičara i filozofa Franca “Bifa” Berardija, zaključiti kako je strategija obaju oslobodjenje jezika od njegove zaposjednutosti ekonomskim značenjima i nastojanje da se jeziku vrati kreativni, afektivni, društveni i politički potencijal. Oba književna teksta problematiziraju zlouporabu jezika u kapitalistički znakovni ciklus proizvodnje koji jeziku oduzima njegov kreativan i afektivan potencijal za stvaranje društvene solidarnosti.

Ključne riječi: ekonomska kriza, Velika recesija, književnost, *Antologija Occupy Wall Street poezije*, Ivana Sajko

“Novac i jezik imaju nešto zajedničko: oboje su ništa, a pokreću sve.”

(Franco “Bifo” Berardi.

The Uprising. On Poetry and Finance. 2012: 134)

EKONOMSKA KRIZA I UMJETNOST

134

Svaka velika ekonomska kriza u povijesti imala je svoj umjetnički odgovor. Spomenimo samo Veliku depresiju i Chaplinova *Moderna vremena* iz 1936, roman *I konje ubijaju, zar ne?* Horacea McCoya iz 1935. (i filmsku adaptaciju Sydneyja Pollacka iz 1969), *Plodove gnjeva* Johna Steinbecka iz 1939. i istoimeni film Johna Forda snimljen godinu dana poslije. Točno stotinu godina prije zadnje velike ekonomske krize u XXI. stoljeću, Velike recesije 2007/2008. godine, Sjedinjene Američke Države potresla je 1907. velika ekonomska kriza poznata i kao *Bankarska panika 1907.* ili *Knickerbocker Crisis* (vezana za kolaps trusta Knickerbocker) u kojoj su neki ekonomski analitičari prepoznali analogije s krizom 2007/2008. s obzirom na to da su obje traumatično ukazale na spekulativni karakter financija (v. Frydman i dr. 2015; Morgan i Narron 2016; Hu 2020 i dr.). Tako su u krizi 1907. pretjerana ulaganja potaknuta labavom monetarnom politikom dovela do pada vrijednosti dionica, što je uzrokovalo bankarsku paniku odnosno povlačenje sredstava iz velikog broja banaka u New Yorku, a vrlo brzo i u cijelim Sjedinjenim Američkim Državama. Budući da je ujedno riječ o razdoblju velikih migracija iz srednje, istočne i jugoistočne Europe u Sjedinjene Države, kada su brojni migranti odlazili u potragu za boljim životom i bili jeftina radna snaga na najtežim radničkim poslovima, o spomenutoj krizi imamo zabilježen trag u pjesmi “U rudniku” Dragutina Domjanića, objavljenoj u zbirci *Pjesme* iz 1909. Elegija je to o anonimnom Hrvatu koji je nesretnim slučajem poginuo u jednom američkom rudniku koji je upravo zbog ekonomske krize i pada ulaganja u lošem i zapuštenom stanju, ili rečeno stihovima same pjesme koji intoniraju posljedice krize za iseljeničke radnike: “Ništa. Na burzi su pali papiri, / Zapušten rudnik i lomna je gradja, / Propali ljudi, al sami tudjinci: / Tovar sa iseljeničkih ladja” (Domjanić 1909: 27–28). I Velika depresija je u hrvatskoj i drugim slavenskim književnostima zabilježena nizom refleksija, spomenimo samo putopise Amerikom iz 30-ih godina XX. st. iz pera češkog pisca s njemačkog govornog područja Egona Erwina Kischea i ruskog autorskog dvojca Iljfa i Petrova ili pak potresne slike ekonomske krize u memoarskim i autobiografskim tekstovima hrvatskog publicista Stjepana Lojena i slovensko-američkog pisca Louisa

Adamiča.¹ Kako o potresnim posljedicama krize piše Adamič u svojoj romansiranoj autobiografiji *Smijeh u džungli*, objavljenoj 1932:

Milijuni ljudi [...] – “doživjeli su sudar” u pomrčini, ne znajući sami šta im se dogodilo. Mnogi od njih počinuše samoubijstvo. Sanatoriji su prenatrpani muškarcima i ženama, koji su nekada bili bogati a sada umiru od melanholije. Bivši milijunaši sve češće posjećuju urede za zaposlenje. Nekih deset milijuna radnika uključivši milijune mojih zemljaka i drugih useljenika, ostali su bez posla. Njihov broj, dok ja ovo pišem raste, a kraj se još ne može dogladati. (Adamič 1932: 327)

Ekonomska problematika, a posebice ona iz kriznih vremena, nerijetko pronalazi svoju specifičnu artikulaciju u književnom tekstu i drugim umjetničkim formama kao što su film, glazba, slikarstvo i konceptualna umjetnost. Sve nam to govori u prilog važnosti proučavanja ekonomskih reprezentacija u umjetnosti, pri čemu ćemo se ovdje primarno usredotočiti na književnost, slijedeći neke već uhodane pristupe toj problematici.² Naime, osobito od 90-ih godina XX. st.³ u znanosti o književnosti javlja se sve veći broj studija koje proučavaju veze ekonomije i književnosti. Neki istraživački pravci, poput “nove ekonomske kritike”, otvorili su put proučavanju ekonomske problematike u književnom tekstu nizom različitih interdisciplinarnih pristupa i perspektiva: od proučavanja metaforičnosti ekonomskog diskursa preko ekonomskih reprezentacija u književnom tekstu do pozicije književnosti kao institucije u ekonomskom polju i dr. Posebice kada je u pitanju ekonomska kriza, kritičko uključivanje književnosti u razumijevanje ekonomskih procesa naročito zastupa amerikanist Stipe Grgas u nizu svojih radova, smatrajući kako “[...] književno djelo koje tematizira ekonomsku problematiku svojim jezikom, pripovjednom aparaturom i ostalim obilježjima pokazuje da je ekonomija nesvodljiva na suhoparne statističke pokazatelje i gole matematičke formule i da ju je pogibeljno prepustiti ekonomistima” (Grgas 2014: 317).⁴

¹ Riječ je o putopisima *E. E. Kisch otkriva raj Ameriku* iz 1929. Egona Erwina Kische, *Prizemna Amerika* Iljfa i Petrova iz 1937. te o memoarima *Uspomene jednog iseljenika* Stjepana Lojena iz 1963.

² O tome sam pisala detaljnije u Kolanović 2022a. Više o metodologiji proučavanja ekonomije i književnosti te o spektru istraživačkih problema otvorenih ovim pristupom vidi u Hameršak, Kolanović i Molvarec 2022.

³ Dakako, problematika je bila prepoznata kao relevantna i prije, primjerice u radovima Marca Shella, Kurta Heinzelmanna, Jean-Josepha Gouxa i Waltera Benna Michaela, Ferruccija Rossi-Landija, Donald N. McCloskeyja i dr., koji su svoje radove objavili desetljeće ili dva ranije, a koji se bave otkrivanjem paralela i analogija između jezičnih i ekonomskih sustava. Više o povijesti pristupa ovoj problematici vidi u Kolanović 2022a.

⁴ Kako navodi Grgas o ekonomiji kao društvenoj znanosti na drugome mjestu: “Njezina navodna egzaktnost, njezini protokoli, njezin razvoj koji ju je odvojio od širih društvenih konfi-

Neposredan povod Grgasovim prosudbama bila je upravo kriza 2007/2008. koju je on promatrao kao značajan događaj koji je razotkrio i na vidjelo iznio prikrivenu logiku financijskog kapitala, a to je činjenica da suvremeni procesi unutar sfere financijskog kapitala pokazuju gotovo fikcionalnu kvalitetu, jer se ekonomija sve više odmiče od realnosti proizvodnje i odvija na terenu spekulativnog novca ili novca na nestvarnim temeljima. Uslijed globalne ekonomske krize 2007/2008. više nego ikad postalo je jasno da potrošački dug čini temelj gospodarstva i da u središtu novca kao društvene relacije leži kredit. Ta velika financijska kriza proglašena je jednom od pet najvećih ekonomskih kriza u cijeloj povijesti, najvećom nakon Velike depresije. Urušavanje financijskih tržišta diljem svijeta započelo je puknućem financijskog balona na tržištu nekretnina u Sjedinjenim Američkim Državama. Kriza je za posljedicu imala kolaps banke Lehman Brothers, jedne od najvećih investicijskih banaka na svijetu, i dovođenje drugih velikih financijskih institucija, banaka i tvrtki na rub kolapsa te milijuna ljudi na sam rub egzistencije, a mnogi su bili gurnuti i preko tog ruba. U sanaciji krize sudjelovala je američka vlada sa svojim paketima spašavanja banaka, dok su obični zaduženi ljudi bili prepušteni posljedicama spekulativnih aktivnosti na tržištu. No zaduženi građani, koji su na svojim leđima podnijeli najveći teret krize, reagirali su na takvo razrješenje krize. Naime, važan politički odgovor na krizu bio je *Occupy Wall Street*, dugotrajan prosvjed građana protiv ekonomske i društvene nepravde i nejednakosti, korupcije, pohlepe banaka i korporacija te vladinih mjera spašavanja banaka. Pokret, poznatiji pod svojim akronimski skraćanim imenom OWS, kao mjesto okupljanja zauzeo je park Zuccoti u njujorškoj financijskoj četvrti 17. rujna 2011. i trajao je tri mjeseca, do 15. studenog. Vrlo se brzo proširio diljem zemlje i svijeta, okupirajući banke, korporacije, oduzete domove, fakultete i sveučilišne kampuse i dr. Kako ističe Noam Chomsky⁵ u svojoj knjizi sabranih predavanja koja je održao u brojnim američkim gradovima tijekom i nakon trajanja prosvjeda: "Occupy je prvi veliki javni odgovor na trideset godina klasnog rata" (Chomsky 2012: 9). Prosvjedi su upozorili na pukotine u suvremenom financijskom kapitalizmu, na načine nepravednog funkcioniranja tog, kako ga Chomsky naziva, "financijskog kasina" (*ibid.*: 86). Kao naročito važan uspjeh pokreta Chomsky ističe izmjenu jezika kojim se od tada počelo govoriti o

guracija, ali isto tako i od društvene odgovornosti pridonijeli su njezinom inzularnom položaju" (Grgas 2012: 245).

⁵ Osim Chomskog pokret je podržao i velik broj intelektualaca, javnih i poznatih ličnosti, među kojima su Tom Morello, Zack de la Rocha, David Crosby, Kanye West, Russell Simmons, Alec Baldwin, Susan Sarandon, Jesse Jackson, Judith Butler, Michael Moore i mnogi drugi.

ekonomskim problemima. Naime, stavljanje nejednakosti svakodnevnog života na nacionalni dnevni red te utjecaj na izvještavanje, javnu percepciju i sam jezik (*ibid.*: 9) izravna su posljedica prosvjednih aktivnosti. O tome Chomsky piše:

[b]ilo je stvari koje su bile na neki način poznate, ali na marginama, skrivene, a koje su sada u prvom planu – poput slika 99 posto i 1 posto; i dramatične činjenice naglog porasta nejednakosti u posljednjih otprilike trideset godina, pri čemu je bogatstvo zapravo koncentrirano u malom dijelu od 1 posto stanovništva. (*ibid.*: 70)

SEMIOKAPITALIZAM

Kriza 2007/2008. tako se pokazala kao naročito instruktivna za spoznaju naravi financijskog kapitala i ovdje ćemo je promatrati kroz književne i kulturne odgovore koji donose drugačiji tip društvenog znanja o tom ekonomskom događaju suvremenog kapitalizma. Te odgovore možemo promatrati i kao intervenciju u polje ekonomske znanosti kao središnjeg diskursa neoliberalizma. U promišljanju tih rezonanci naročito se instruktivnima pokazuju razmatranja talijanskog marksističkog filozofa, teoretičara i aktivista Franca "Bifa" Berardija, posebice iz njegove knjige *Ustanak: o poeziji i financijama* (*The Uprising. On Poetry and Finance*) iz 2012, napisanoj i objavljenoj neposredno nakon krize, kada su njezine posljedice bile još itekako žive i razorne. Naime, Berardi je još u svojoj ranijoj studiji iz 2009, *Prekarna rapsodija: semiokapitalizam i patologije post-alfa generacije* (*Precarious Rhapsody: Semiocapitalism and the Pathologies of the Post-Alpha Generation*), oslanjajući se na Jeana Baudrillarda, razradio pojam semiokapitalizma koji podrazumijeva da je kapitalizam utemeljen na nematerijalnom radu i eksploziji infosfere (Berardi 2009: 108), odnosno na načinu proizvodnje u kojoj se akumulacija kapitala dominantno odvija kao proizvodnja i akumulacija znakova koji onda proizvode vrijednost. Pritom u *Ustanku* naročitu pozornost pridaje upravo jeziku u financijskoj ekonomiji. U vezi s jezikom Berardi zapaža kako je u suvremenom kapitalizmu riječ postala automatizirana, pri čemu se znak automatski povezuje u jezičnom stroju (Googleu) gdje postaje zamrznutim i apstraktnim (Berardi 2012: 17). Taj je proces najočitiji u indeksikalizaciji riječi, kada se jezično značenje riječi svodi na njezinu ekonomsku vrijednost putem Googleove pretrage u kojoj algoritam pronalazi različite pojavnosti neke riječi, a zatim joj pripisuje određenu monetarnu vrijednost (*ibid.*: 18). Berardi u vezi s tim ističe kako je jezik "pretvoren u čudan, automatiziran sustav" (*ibid.*: 25–26) koji je neophodan za funkcioniranje ekonomije. Štoviše, same financije nisu monetarni

ekvivalent određene količine fizičkih dobara, one su prije efekt jezika (*ibid.*: 79). Upravo je Velika recesija na vidjelo iznijela ono što Berardi naziva dereferencijalizacijom ekonomije, ekonomije koja postaje semioekonomija (*ibid.*: 19) i odmiče se od realnosti proizvodnje. Pritom, ne zaboravimo, unatoč fiktivnosti fiktivnog kapitala, kako to ističe jedan drugi teoretičar – Peter Hitchcock – u svome tekstu *Akumuliranje fikcija (Accumulating Fictions)*, moć novca odviše je stvarna (Hitchcock 2014: 139).⁶ Golema stvarna moć fiktivnog novca utjecala je i na kreiranje nove ekonomske dogme prema kojoj je budućnost, pa i svako ljudsko djelovanje, postala nezamisliva bez usmjerenosti na ekonomski rast.

EKONOMSKA DOGMA I KRIZA HUMANISTIKE

Ta je dogma, možemo primijetiti, snažna i vidljiva u našim svakodnevnim realnostima, naročito nakon Velike recesije kada je usisala gotovo sve političke, društvene i kulturne relacije u svoju crnu rupu.⁷ Tako je, primjerice, imperativ da akademska istraživanja humanističkih znanosti uspostave plodonosnu vezu s gospodarstvom, a studij različitih humanističkih disciplina s tržištem rada ekonomska dogma naših dana. Nakon krize 2007/2008. bilježi se i značajno opadanje interesa za studij društveno-humanističkih znanosti jer prema mjerilu ekonomskog rasta one nisu profitabilne. Dio je to globalnog trenda o kojem Ruth O'Brien u predgovoru knjizi *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku* filozofkinje Marthe C. Nussbaum, objavljenoj u postkriznoj 2010. godini, tvrdi da iako "humanistika i umjetnosti igraju središnju ulogu u povijesti demokracije, [...] ipak se danas mnogi roditelji srame svoje djece koja studiraju književnost ili umjetnost" (O'Brien 2012: 9). Više će roditelja diljem svijeta, ističe O'Brien, biti zabrinuto zbog manjkavog znanja svoje djece o financijama, ali ne i zbog njihova manjkavog znanja iz humanistike (*ibid.*). Krizu humanističkih znanosti osjećamo vrlo realno: od pada interesa za studije

⁶ Nadalje, Hitchcock tvrdi kako problem nije isključivo "[...] u znakovima koji stvaraju znakove ili u novcu koji stvara novac ni iz čega. On leži u stupnju u kojem financijski kapital diktira uvjete svih svojih drugih oblika. Globalizacija krize 2007/2008. više je od semiotičkog događaja, čak i ako svi moramo pronaći poetsku dozvolu i utjehu u njezinu značenju: ona pokazuje da integracija i cirkulacija financijskog kapitala na svjetskoj razini slobodno integriraju i perpetuiraju svaku materijalnu kontradikciju, prateći akumulaciju kapitala *per se*" (*ibid.*: 141).

⁷ O tome je instruktivno pisala Anera Ryznar u svom tekstu *Stilistika i kriza*, naglašavajući kako se narativ o krizi prelio "iz svoje izvorišne domene – financijskoga i ekonomskoga sektora – u javni diskurz politike, prava, komunikacija, obrazovanja, znanosti i kulture gdje je počeo funkcionirati kao temeljna interpretativna paradigma za razumijevanje novih društvenih odnosa" (Ryznar 2015).

humanističkog usmjerenja i samu humanistiku sve do devalvacije humanističkog znanja u suvremenom društvu. Dakako, kriza humanističkih znanosti i visokog obrazovanja u neoliberalizmu stara je vijest o kojoj se u ovome kontekstu intenzivno raspravlja (barem) posljednjih 30 godina, pri čemu je nezaobilazna studija *Sveučilište u ruševinama* Billa Readingsa iz 1996. Kako ustvrđuje Readings: “[...] sveučilište postaje transnacionalna birokratska korporacija koja je povezana s transnacionalnim oblicima vlade kao što je Europska Unija ili funkcionira zasebno po analogiji s transnacionalnom korporacijom” (Readings 2016: 19). Navedene su promjene dio akademskog okoliša u kojem radimo i djelujemo, a sintagme i imperativi poput “isplativosti istraživanja”, “izvrsnosti”, “kompetitivnosti”, “povezanosti istraživanja s gospodarstvom” naša su akademska realnost unutar te nove paradigme.⁸

Ocrtali smo ukratko Veliku recesiju na polju ekonomije i s njom posredno povezanu krizu humanistike u kontekstu neoliberalizma pa se možemo zapitati je li kriza 2007/2008. ujedno bila i kriza imaginacije, što nam o tome može reći književnost i kakvi su alati znanosti o književnosti u razumijevanju navedenih pojava?

UMJETNIČKI ODGOVORI NA VELIKU RECESIJU

139

Književne i kulturne refleksije krize nije manjkalo ni u Velikoj recesiji. Odgovor su dali filmaši, književnici, vizualni umjetnici, kazališni redatelji i dr. (v. Postnikov 2018). Kao promptan odgovor u američkom kontekstu valja spomenuti holivudske filmove usredotočene na svijet bankara i bogataša, poput *Wall Street: novac nikad ne spava* Olivera Stonea iz 2010, *Crni ponedjeljak* Jeffreyja McDonalda Chandora iz 2011, *Oklada stoljeća* Adama McKaya iz 2015, posredno i *Cosmopolis* Davida Cronenberga iz 2012. te *Vuk s Wall Streeta* Martina Scorsesea iz 2013. Književnost je u američkom kontekstu dala odgovore romanom *Sunset Park* Paula Austera iz 2010. *Antologijom poezije Occupy Wall Street* iz 2011, da spomenem samo neke koji su je izravno tematizirali. U domaćem kontekstu krizu su u svojim tekstovima bilo paušalno i posredno (češće) bilo ciljano i neposredno (rjeđe) tematizirali Marko Mihalinec i Velimir Grgić u romanu *Kriza. Hrvatski horor* (2010), Ivana Sajko u drami *To nismo mi, to je samo staklo* (2011) te u *Ljubavnom romanu* (2015), Edo Popović u romanu *Lomljenje vjetra* (2011), Želimir Periš u romanu *Mima i kvadratura duga* (2014), Borivoj Radaković u romanu *Što će biti s nama* (2015), Olja Savičević Ivančević u romanu *Pjevač u noći* (2016) i dr.; filmaš Arsen Oremović u

⁸ O novom jeziku akademskih politika u kontekstu neoliberalizma v. Ryznar 2017.

filmu *U braku sa švicarcem* (2013), redatelj Borut Šeparović predstavom *Crna knjiga* (2016), svi odreda promišljajući i Veliku recesiju i prateću europsku dužničku krizu, posebice onu povezanu s kreditima u švicarskim francima koja je ugrozila egzistenciju velikog broja ljudi u Hrvatskoj u drugom desetljeću XXI. stoljeća.⁹ Kulturni i umjetnički odgovori na krizu bili su globalni, pa tako imamo dovoljno argumenata za detektiranje kritične mase tekstova koji se mogu promatrati kao značajan arhiv promišljanja ekonomske krize 2007/2008. i njezinih posljedica, posebice na polju književnosti, imaginacije i jezika. U nastavku rada usredotočit ćemo se na dva književna predloška koja su bila izravan i neposredan odgovor na Veliku recesiju. Jedan je *Antologija poezije Occupy Wall Street*, koja dolazi iz samog epicentra krize i s njom povezanih prosvjednih aktivnosti u američkom kontekstu, a drugi je poetska drama hrvatske književnice Ivane Sajko *To nismo mi, to je samo staklo*. Osim što su oba teksta objavljena 2011, nastavši kao izravan odgovor na Veliku recesiju u globalnom kontekstu rastućeg građanskog otpora i kritike financijskog kapitalizma te društvenog tretmana i rješavanja krize unutar političkih i ekonomskih elita, oba također na specifičan način poetskim jezikom interveniraju u polje ekonomskog, što također pridonosi argumentima da ih ovdje analitički apostrofiramo ne samo zbog njihove tematsko-kontekstualne već i zbog tekstualno-žanrovske bliskosti. Pritom će strategije i učinci takve intervencije biti u središtu daljnje analize.

140

POETSKA OKUPACIJA JEZIKA

Osvrt na književne i kulturne odgovore na Veliku recesiju i njoj srodne dužničke krize iz prvog i drugog desetljeća XXI. stoljeća započet ćemo artikulacijom krize iz njezina samog epicentra, a to je Wall Street koji je ujedno bio i mjesto prve kreativne artikulacije građanskog otpora. Naime, jezična kreativnost i transformacija imaginacije bile su važan aspekt prosvjednih aktivnosti pokreta *Occupy Wall Street*. Sam je pokret imao nekoliko novinskih glasila, a izdavale su se i pojedinačne brošure i publikacije, tiskane ili *online*. Postojala je isto tako i Narodna biblioteka pokreta, vizualna umjetnost i poster koji su pratili prosvjede, a vrlo važan dio prosvjednih aktivnosti bila su javna čitanja poezije. Upravo je iz takvog konteksta nastala *Antologija poezije Occupy Wall Street* kao integralni dio prosvjednih aktivnosti.¹⁰ Naime, sama

⁹ U trenutku pisanja ovoga rada objavljen je roman *Knjiga troškova* Vesne Čuro Tomić (Disput 2024) koji problematizira krizu kreditnog zaduženja u švicarcima, što govori u prilog aktualnosti ovdje promatrane problematike koja ne prestaje intrigirati književnu imaginaciju.

¹⁰ U nastavku rada ćemo za *Antologiju poezije Occupy Wall Street* upotrebljavati skraćeno *Antologija*, a za citiranje zbirke kraticu OWSPA (*Occupy Wall Street Poetry Anthology*). Zbirka

Antologija nastaje kao neposredan afektivni i estetski odgovor na krizu i u tome leži njezina poetička i politička specifičnost, ali i važnost. *Antologiju* ćemo ovdje promatrati kao važan estetski čin s društvenim implikacijama koji nije bio tek umjetnički dodatak prosvjedima, već ih je sukreirao i reflektirao na specifičan način, ili kako je to ustvrdio pisac Aaron Gell: "Ako stvarno želite razumjeti *Occupy Wall Street*, morate razgovarati s pjesnicima" (Gell 2011). Ne samo da se tekstovi u *Antologiji* mogu čitati kao neposredan odgovor na krizu već se i javno čitanje poezije u sklopu prosvjednih aktivnosti može promatrati kao specifičan performativ vrijednosti za koje se pokret zalagao. Čitanje poezije tijekom prosvjednih aktivnosti je "manje [...] izgledalo kao čitanje poezije, a više kao demokratska atenska skupština", kako je izvedbeni kontekst čitanja poezije u sklopu pokreta opisao ekonomist Travis Holloway u svome članku *Izvođenje umjetnosti ili demokracije? O poeziji na Occupy Wall Streetu (Performing Art or Democracy? On Poetry at Occupy Wall Street, Holloway 2011)*. Poezija je tako bila prvi i neposredni umjetnički odgovor na krizu, a njezino je javno čitanje ujedno bilo i performans ideja i vrijednosti kao što su jednakost, demokracija, empatija i solidarnost za koje su se zalagali pjesnici koji su sudjelovali u prosvjedima. Kako stoji na samoj naslovnici dokumenta, *Antologija* je posvećena narodu, nastala je od naroda i pod uredničkom palicom Stephena Boyera, Filipa Marinovicha i naroda *Occupy Wall Streeta*. Pjesme su sakupljene javnim *online* pozivom koji je još uvijek, barem nominalno, otvoren, te *Antologija* u tom smislu predstavlja nedovršen projekt. U ovome ćemo radu ponuditi svojevrsnu sintezu *Antologije* koja broji više od 500 stranica i ima tendenciju rasta i nedovršenosti, usredotočujući se na glavne akcente i simptomatična mjesta vezana za refleksiju ekonomske i društvene krize. *Antologiju* ćemo u skladu s njezinom poetikom promatrati kao kolektivni pjesnički podvig u kojem su svoje stihove o krizi priložili i afirmirani i neafirmirani, i anonimni i potpisani pjesnici, i pjesnici stari i pjesnici mladi (primjerice, najmlađa autorica ima 14 godina), većina njih je živa, ali su se u *Antologiji* našle i pjesme mrtvih pjesnika poput Faiza Ahmada Faiza, Allena Ginsberga, Lawrenceca Ferlinghettija i dr. Takva poetika stoga zahtijeva i ponešto drugačiji analitički tretman u kojem neka uvjetno rečeno tradicionalna pitanja znanosti o književnosti, kao što je pitanje o estetskoj vrijednosti i autorstvu te o pojedinačnim poetikama pjesnika zastupljenih u *Antologiji*, ne zauzimaju središnje mjesto u raspravi.¹¹ Nasuprot tome, ovdje ćemo se usredotočiti

nema paginirane stranice, pa ćemo navoditi stranice prikazane u zadnjem očitom PDF-u od 13. svibnja 2024.

¹¹ Zbirka osim ograničenog broja samizdata nije do sada dobila svoje tiskano izdanje unutar neke izdavačke kuće. Urednici su ostali dosljedni postulatima samih prosvjednih aktivnosti, inzistirajući da zbirka ostane u javno dostupnom *online* obliku unatoč ponudama i pritiscima da bude objavljena kao knjiga.

na poetsko mapiranje specifične afektivne i moralne ekonomije krize i na specifične strategije književnog odgovora na ekonomsku krizu. Dakako, i naše mapiranje bit će nužno selektivne prirode, ali toj će selekciji glavni kriterij izbora biti reprezentativnost i simptomatičnost moralnih i afektivnih aspekata krize u njihovoj poetskoj artikulaciji. Riječ je o babilonskom poetskom tekstu čija je provodna nit odgovor na u prvom redu ekonomsku krizu 2007/2008, ali i na širu društvenu krizu uslijed neoliberalne ekonomske dogme. Društvena dimenzija krize u Americi imala je za posljedice nezaposlenost, urbanu bijedu, rezanje javnog dobra, pad infrastrukture (Berardi 2012: 110) i *Antologija* donosi specifično poetski artikulirano društveno znanje o tim problemima.

Kao prvi korak u analitičkom čitanju *Antologije* možemo ustanoviti kako je glavna strategija tog prvog neposrednog odgovora bila – okupacija jezika. Kao što je već rečeno, semiokapitalizam se dominantno ostvaruje na planu jezika, pa je na neki način i logično da je poezija prva simbolički uzvratila udarac kolonizaciji jezika ekonomskim diskursom. Poveznice semiokapitalizma i poezije višestruko su promišljane i u Berardijevoj knjizi. Naime, u refleksiji odvajanja ekonomije od realne proizvodnje Berardi je suvremenu ekonomiju financijskog kapitalizma doveo upravo u vezu sa simbolističkom poezijom koja je prekinula “referencijalno-denotativnu vezu između riječi i svijeta”, anticipirajući tako “opći proces dereferencijalizacije do kojeg je došlo kada je ekonomija postala semioekonomija” (*ibid.*: 18–19). Tako prema Berardiju i poezija i financije imaju deteritorijalizirajući efekt koji je odvojio riječi od njihovih semiotičkih referenata i novac od ekonomskih dobara (*ibid.*: 27), ali sa značajnom razlikom u učinku s obzirom na to da je “[p]oezija [...] jezik nesposoban za razmjenu, povratak beskonačnoj hermeneutici, i povratak senzualnom tijelu jezika. Ovdje govorimo o poeziji kao višku jezika, skrivenom resursu koji nam omogućuje prijelaz s jedne paradigme na drugu” (*ibid.*: 139–140). Nadalje, Berardi poeziji daje transformativnu i na svojevrsan način revolucionarnu ulogu koja će revitalizirati sam jezik i “[...] otvoriti put pojavi nove forme socijalne autonomije” (*ibid.*: 8). Tako ćemo poetski odgovor na ekonomsku krizu 2007/2008. ovdje promatrati prvenstveno kao odgovor na semiokapitalističko otimanje “afektivnih potencijala jezika” (*ibid.*: 18).¹²

¹² Slično je pisao Herbert Marcuse u svome tekstu “Nova osjetilnost” (iz knjige *Esej o oslobođenju*) u kontekstu studentskih i širih građanskih prosvjeda 1968, ustvrdivši da revolucionarni preokreti zahtijevaju nov jezik (Marcuse 1969: 237–238).

AFEKTI PREKARNIH SUBJEKATA

U mapiranju moralno-afektivne ekonomije ove zbirke odmah valja naglasiti kako znatan dio pjesama sadrži motive bezizlaznosti društveno-ekonomske situacije i teških uvjeta života usred dužničke krize. Iako kad je riječ o poeziji govorimo o lirskom subjektu kojeg, dakako, ne možemo poistovjetiti s autorom same pjesme, specifično je za velik broj pjesama u *Antologiji* da se koriste prvim licem jednine i ispovjednim tonom lirskih kazivača u poetskoj artikulaciji ništavnih ekonomskih i društvenih uvjeta u koje je smješteno lirsko ja. Tako je, primjerice, u pjesmi "Zrak i doručak – grozan osjećaj" autorice Jennifer Blowdryer opjevano tjeskobno stanje zaduženosti koje lirsko ja tjera u očaj. Pjesma je to o dugu, puna preciznih novčanih cifri¹³ i oblikovanja afektivnih posljedica stanja zaduženosti, pri čemu se sama činjenica nesolventnosti poistovjećuje s egzistencijalnom upitnošću: "Prije mnogo godina otišla sam kod kreditnog savjetnika i rekli su mi da je moja egzistencija upitna, barem na papiru" (*ibid.*). To afektivno mjesto bezizlaznosti uslijed dužničkog ropstva i općenito prekarnih uvjeta života možemo detektirati u nizu sličnih pjesničkih motiva koji se provlače *Antologijom*, poput beskućništva, spavanja u automobilima, nedostatka novca za liječenje teških bolesti, spajanja kraja s krajem u svakodnevnoj egzistenciji i sl. Sve su to motivi u kojima se ekonomsko predočuje egzistencijalnim i obratno: kroz afektivno obojene društvene slike i vinjete zaduženosti progovaraju razorne posljedice ekonomske krize na ljudske živote. Zaduženost tako proizvodi ne samo na simboličkoj već i na biopolitičkoj razini "prekarno tijelo" s prepoznatljivim simptomima, kako to navode Tsianos i Papadopoulous u svom tekstu *Prekarnost: Divljačko putovanje u srce utjelovljenog kapitalizma* (*Precarity: A Savage Journey to the Heart of Embodied Capitalism*), a koji između ostalog uključuju: ranjivost, hiperaktivnost, prilagodljivost, simultanost, nemir, neuređenost, iscrpljenost, emocionalno iskorištavanje, lukavost i sl. (Tsianos i Papadopoulous 2006). Bezizlazne situacije nerijetko dovode subjekt u krajnje rubnu poziciju egzistencije, ili kako je to poetski oblikovano u spomenutoj pjesmi: "[...] i ja ću dokrajčiti to brdo dugova, ili će ono dokrajčiti dragu mene" (OWSPA: 11). U daljnjem nizanju vinjeta iz svakodnevnog života pod teretom zaduženosti u ovoj pjesmi u prozi lirski kazivačica, koja pjeva o tome kako je na različite načine dolazila do novca (između ostalog prostitucijom), pronalazi rje-

¹³ "Trebalo mi je 20 godina života da skupim 21.000 dolara duga na kreditnoj kartici, ali leđa su mi bila stisnuta uza zid. 411 dolara mjesečno dolazi od moje invalidnine od 659 dolara. 2 mjeseca zaredom Kineska četvrt Y mi je skinula 80\$ // s računa umjesto 39\$. Moj paket *Triple Play Time Warner* košta 178 dolara" (OWSPA: 11).

šenje za dodatnu zaradu u iznajmljivanju vlastitog doma strancima. Uvođenjem tog motiva u pjesmu otvara se skup motiva kroz koji se oblikuje specifičan tip društvenog znanja o tome kako ekonomsko penetrira u intimno i kako se ljudi snalaze u dužničkim situacijama. Tu smo pjesmu izdvojili kao simptomatičnu za temeljni afekt zaduženosti i pjesničkog oblikovanja znanja o zaduženosti – tom "groznom osjećaju", kako stoji u njezinoj naslovnoj sintagmi, koji se može isto tako detektirati u nizu drugih pjesama u *Antologiji*.

PJESNIČKA PRAVDA

Uz motive preživljavanja, koji su česti, izlaz iz bezizlazne situacije u pjesmama iz *Antologije* nerijetko je afektivne prirode i ostvaruje se procesualnošću same pjesme. Taj je izlaz postignut oblikovanjem afekata bijesa i odmazde, zamišljanjem alternativne stvarnosti i budućnosti kao i oblikovanjem afekata ljubavi i solidarnosti, što sve spada u veliku skupinu motiva ove zbirke koje bismo zajednički mogli opisati konceptom "pjesničke pravde" koja se postavlja nasuprot okrutnosti ekonomskog nasilja. Sam koncept "pjesničke pravde" razradila je Martha C. Nussbaum u svojoj knjizi *Pjesnička pravda: Književna imaginacija i javni život*, raspravljajući o važnosti književnosti u pravnoj znanosti kao i samoj praksi prava. Konceptija kako je oblikuje Nussbaum na tragu poezije Walta Whitmana pjesničku pravdu opisuje kao blisku i nepristranu, kao onu koja svojom "uobraziljom" obuhvaća bogatstvo i složenost unutrašnjeg svijeta svakoga građanina – i koja kao i Whitmanov pjesnik, vidi u vlatima trave jednako dostojanstvo svih građana – kao i tajanstvenije erotske žudnje i osobne slobode" (Nussbaum 2005: 158). U opisu društvenog polja koje zahtijeva intervenciju pjesničke pravde upravo ekonomija kod Nussbaum zauzima središnje mjesto.¹⁴ Pritom, književna intervencija u polje ekonomskog osvjetljava "slijepe pjege" ekonomske znanosti ili ekonomskog uma koji je, kako tvrdi Nussbaum, slijep za

[...] kvalitativno bogatstvo osjetnoga svijeta, za različitost ljudi koji u njemu žive, za njihove unutrašnje dubine, nadanja, ljubavi i strahovanja; slijep za to kako je živjeti ljudski život i pokušavati mu pridati ljudsko značenje. Slijep, iznad svega, za

¹⁴ Također valja istaknuti kako se unatoč naslovu studije *Pjesnička pravda. Književna imaginacija i javni život* Nussbaum u njoj dominantno bavi romanom, a manje pjesništvom, uz iznimku Whitmana, uzimajući za ključan primjer, ujedno i argument u razradi svog koncepta, roman *Teška vremena* Charlesa Dickensa.

činjenicu da je ljudski život nešto tajnovito i krajnje zamršeno, nešto što zahtijeva da mu se pristupi uz pomoć umnih sposobnosti i jezičnih resursa koji su prikladni za izražavanje te složenosti. (*ibid.*: 51)

U pogledu pjesničke pravde pjesme ove *Antologije* imaju jasno uperenu metu na krivce: to su banke, bankari, bogataši i ekonomsko-politički *establishment*. Motivi pohlepe banaka provučeni su kroz specifičnu moralnu ekonomiju koja se koristi različitim poetskim, političkim i filozofskim referencama: od biblijskih motiva preko tradicije proleterske pobune u Americi, bitničke kulture i borbe za prava Afroamerikanaca sve do anarhizma.

Naime, riječ “pravda” često se spominje u pjesmama *Antologije*¹⁵ i upravo je ekonomska pravda središnji dio imaginarija 99% u ime kojeg je pisana ova poezija i sastavljena ova *Antologija*. Pravda je u pjesmama opjevana kao ona koja se iščekuje, koja se zahtijeva, naposljetku i stvara te izvodi samom pjesmom. Tako, primjerice, u pjesmi “Iz kuhinje Parka slobode” autorice vivian demuth¹⁶ ljudi koji su “gladni hrane” ujedno su i “gladni promjena” (OWSPA: 99), dok je u pjesmi “Svjetski val” autora Jamesa Smitha traženje pravde oblikovano kao izravno obraćanje bogatašima u obliku poetske prijetnje: “Slušaj, bogatašu / Tvoji džepovi imaju pola svega / Ako vi milijarderu nećete podijeliti bogatstvo, / i stvari koje nam trebaju / Netko će krvariti. / Bogatašu, imaš svoje vojske / ideš po svijetu / teroriziraš narod. Tome će doći kraj. / Hej, i mi imamo svoju vojsku. / 25 milijuna nezaposlenih se oslobađa” (*ibid.*: 167). U tih 25 milijuna nezaposlenih u ime kojih pjeva pozicioniran je i sam lirski subjekt. Tako u imaginariju 99% pravda predstavlja ultimativni cilj, važniji od vraćanja duga, ili rečeno stihovima spomenute pjesme: “Mnogi od nas žele pravdu više nego život” (*ibid.*). I sam pokret OWS opisan je kao “prvotni vrisak za pravdu”, primjerice u pjesmi *Divlje stvari* Michelle Higgins (*ibid.*: 309). Ta se pravda zahtijeva u pjesničkom “sada” koje nosi nedvosmislene konotacije pobune i otpora, pri čemu se poetski i prosvjedno “sada” izjednačavaju.¹⁷

Pjesničko zahtijevanje pravde nedvosmisleno je oblikovano i binarizmom “mi” – “oni” s jasno naznačenom moralnom vrijednosnom oprekom. Tako u pjesmi “Obred dara” Carolyn Elliott “oni” su dušmani koji:

Okovali su nas dugovima / Hranili su nas zatrovanom hranom // Odbili su nam naše dostojanstvo / I nazvali nas prljavima, lijenima, propalima. / Ali neka se

¹⁵ Izrijekom se pravda spominje 28 puta u *Antologiji*.

¹⁶ Autorica je potpisana malim slovima, što ovdje nismo mijenjali.

¹⁷ U same tekstove pjesama često su integrirani prosvjedni slogani, primjerice u pjesmi “Wall Street okupiran” Petera Neila Carrola (*ibid.*: 293).

zna – naša prljavština je prljavština / ljubavi i šume i grob / To je prljavština naše životinjske ljepote, / i mi je poštujemo. / Naša lijenost je lijenost onih / koji odbijaju robovati Mamonu. / To je otpor naše duše, i mi je poštujemo. (*ibid.*: 233)

Ono što bi iz perspektive neoliberalnog diskursa o ekonomskom rastu i uspjehu bilo proglašeno gubitkom i neuspjehom u ovoj je pjesmi transformirano u simbolički dobitak, pri čemu u toj transakciji vrijednosti koja se provodi kroz pjesmu dug zadobiva novo značenje. Naime, ekonomski dug postaje znak nepravde i tiranije, dok su umjetnost i ljubav kategorije koje nemaju monetarnu vrijednost i glavna afektivna snaga u ime koje pjeva lirski subjekt:

Vidimo naš dug, naše siromaštvo, našu bol / ne kao znakove sramote / već kao oznake teških nepravdi / koje smo pretrpjeli pod korporativnom tiranijom. // Vidimo našu umjetnost, svoju ljubav / ne kao bezvrijedno ništa / već kao moći koje će izliječiti / ovaj hromi svijet. // Pozivamo te, velika silo / preokreta / da nam daš hrabrost dok / zauzimamo ono što je / s pravom naše // Pozivamo te da nas napajaš ljubavlju / jednih prema drugima tako jakom i tako blistavom da / otapa one koji bi nam prijetili / Da i oni žude voljeti i biti voljeni od nas. (*ibid.*: 233)

146

U navedenim je stihovima gotovo programatski opisana pjesnička pravda koja bi se mogla protegnuti na moralnu ekonomiju cijele zbirke. Nju bismo mogli opisati riječima Nussbaum koja je izvodi iz “Pjesme o sebi” Walta Whitmana, pri čemu nije suvišno spomenuti kako Walt Whitman kao intertekstualna referenca, ali ponajprije kao simbol slobode i demokracije zauzima važno mjesto u *Antologiji*.¹⁸ Kako u svom konceptu pjesničke pravde navodi Nussbaum:

Whitman osobito ustraje na tome da će pjesnikov jezik ukloniti veo s glasova onih koje je ušutkalo isključenje iz društva i obilježnost sramotom. On tvrdi da je svjetlost pjesničke imaginacije ključno sredstvo demokratske jednakosti za te i druge isključene ljude, budući da će samo takva imaginacija ispravno shvatiti činjenice njihovih života i vidjeti vlastitu degradaciju u njihovom neravnopravnom tretmanu. (Nussbaum 2005: 156–157)

¹⁸ Walt Whitman kao središnje intertekstualno mjesto u *Antologiji* izrijekom se spominje 14 puta. U daljnjem promišljanju ove zbirke svakako bi trebalo više pozornosti posvetiti samoj apostrofi Whitmana kao književne i političke reference, što bi s obzirom na kompleksnost njegove prisutnosti kao reference u *Antologiji* moglo biti tema zasebnoga rada. Naime, pjesme okupljene *Antologijom*, uz pitanja ekonomije, jezika, pravde i svega onoga što smo do sada istaknuli, redovito propituju ideje demokracije i slobode kao vrijednosti američkog društva, a upravo se Whitman, koji je uzet za simbol pjesnika američke demokracije, na specifičan način povezuje s ekonomijom u ovoj zbirci. Whitman je referenca kojoj pjesnici iskazuju svoj poetski i moralni dug, čija se značenja ovdje preklapaju.

USPOSTAVA MOĆI U OZNAČAVANJU

Još jedna značajna karakteristika pjesama u *Antologiji* jest izravno problematiziranje pjesničkog "sada" koje nosi revolucionarni patos. Naime, revolucija je višestruko prizivana pjesmama u *Antologiji*, a i sam je pokret OWS često nazivan "Drugom američkom revolucijom", kako je to, primjerice, u pjesmi "AMERIKA (Kad se stvari raspadaju)" Philomene Long (*ibid.*: 166), dok se u pjesmi "Plava mačka posjećuje OWS, prvu koloniju slobode u Novom svijetu" Franklina Reevea revolucija zaziva, ali i stvara u pjesničkom sada (*ibid.*: 175). U toj revolucionarnoj transformaciji koja se odvija u vrijeme pjesničkog i prosvjednog "sada" često se zamišlja alternativno rješenje dužničke krize, vrlo često i drugačiji društveni sustav, a nerijetko i utopijsko društvo bez banaka i onkraj kapitalizma. Mnoge od pjesama zastupljenih *Antologijom* u tom smislu oblikuju imaginarij nemogućeg, nadilazeći okrutnu neumitnost "kapitalističkog realizma".¹⁹ Tako uz zazivanje pravde u pjesničkom sada najfrekventnije rezove u imaginacijsko tkivo predstavljaju i zamišljanja drugačije realnosti, što možemo promatrati kao vrhunac intervencije u polje ekonomskog u vidu pjesničke uspostave moći u označavanju. U tom imaginariju posebno mjesto ima zamišljanje alternativne budućnosti. To nije budućnost po mjerilima ekonomskog *establishmenta* koja podrazumijeva ekonomski rast, to nije ni beznadna budućnost u okovima kredita, već je to pravednija i slobodnija budućnost u čijoj se fantazmi pojavljuje socijalna država s temeljnim stupovima zdravlja, obrazovanja, pravednijih radnih uvjeta i većih građanskih sloboda, kao što je to, primjerice, u već spomenutoj pjesmi "Poziv Waltu (za Occupy Wall Street)" Dannyja Shota:

Moramo prepoznati zdravlje / i obrazovanje kao osnovna ljudska prava / trebamo vratiti dostojanstvo radu, / kao i dostojanstvo odmoru od posla. // [...] Moramo ponovno uzeti natrag svoju / demokraciju, od banaka koje su prevelike da propadnu, / gospodari Wall Streeta, proricatelji osiguranja, profiteri u obrazovanju, / iz skrivenih rasista i samozvanih homofoba, / nesveto trojstvo pohlepe, korupcije i okrutnosti. (*ibid.*: 25)

Nasuprot danoj realnosti, poetska snaga imaginacije u spomenutoj pjesmi kreira utopijsku budućnost: "Zamislite Ameriku temeljenu na empatiji i jednakosti / u kojoj pružamo ruku onima u potrebi / bez srama da prigrlimo naše ideale" (*ibid.*: 26).

¹⁹ Sam pojam "kapitalistički realizam" pripada teoretičaru Marku Fischeru, a označava prožimajuću atmosferu "[...] koja uvjetuje ne samo proizvodnju kulture već i reguliranje rada i obrazovanja, a ponaša se kao neka vrsta nevidljive barijere koja ograničava misao i djelovanje" (Fischer 2011: 35).

Pjesnička imaginacija jest ona imaginacija koja ima moć transformirati društvo, ali prvi korak tog zamišljanja podrazumijeva transformaciju vlastita imaginativnog sklopa. U takvom ponovno zamišljenom svijetu neće postojati Wall Street, kao što je to, primjerice, u pjesmi "Okupiraj sebe" Lauren Marie Cappello: "Wall Street postoji u svijetu / zato što mi dopuštamo da postoji / U UMU. / Siromaštvo postoji u svijetu / zato što mu dopuštamo da postoji / U UMU" (*ibid.*: 204). Vrhunac pak poetske imaginacije utopijske budućnost jest budućnosti bez banaka, odnosno budućnost u kojoj smo "mi" banke, kako je to, primjerice, u pjesmi "U utopiji" Charlesa Bernsteina: "U utopiji mi ne okupiramo Wall Street, mi jesmo Wall Street" (*ibid.*: 103).²⁰

REFLEKSIJA EKONOMIJE I AUTOREFLEKSIJA POEZIJE

Uz poetsku refleksiju ekonomije, tako drugo važno mjesto refleksije koja prožima pjesme u *Antologiji* jest refleksija same poezije. Metarefleksija poezije nerijetko prati ono o čemu se govori u tim pjesmama, posebice o ulozi poezije u suvremenom društvu. Naime, u pjesmama *Antologije* često nailazimo na motiv da upravo poezija čini nešto drukčije od ekonomije. Poezija, naime, barata riječima, dok ekonomija barata brojkama. Tako je u pjesmi "Zaposlenje" Jorie Graham brojevima oduzeta isključivo ekonomska referentnost te im se daje društveno i afektivno značenje, pri čemu velik broj, gomila i rulja postaju politički čimbenici društvenih promjena (*ibid.*: 141), što možemo čitati i kao odgovor na suhu statistiku ekonomije, nerijetko i manipulaciju samim brojevima unutar suvremenog neoliberalnog diskursa. Naime, kako navodi Berardi:

[p]retpostavka je neoliberalnog dogmatizma svodaenje društvenog života na matematičke implikacije financijskih algoritama. Ono što je dobro za financije mora biti dobro i za društvo, a ako društvo ne prihvati tu identifikaciju i podložnost, to znači da je nesposobno i da treba biti ispravljeno nekim tehničkim autoritetom. (Berardi 2012: 31)

Antologija upravo govori u prilog tome, da se poslužim Berardijevim zapažanjima, kako "[s]tvarnost nije matematička, a matematika nije zakon stvarnosti, već jezik čija dosljednost nema nikakve veze s višeslojnom dosljednošću života"

²⁰ Ovakve tendencije ozbiljno izazivaju poznatu misao marksističkog teoretičara Fredrica Jamesona da je lakše zamisliti kraj svijeta nego kraj kapitalizma te ukazuju na činjenicu da ekonomska kriza nipošto nije i kriza imaginacije.

(Berardi 2012: 33). Naime, Berardi naglašava kako je "[...] razdvajanje društvenog života od divlje dominacije matematičke točnosti" zapravo "poetski zadatak, jer je poezija višak jezika: nesolventna izjava naspram simboličkog duga" (*ibid.*: 36). Upravo bi se takvo zapažanje moglo primijeniti u refleksiji poetske intervencije u ekonomsko unutar *Antologije*. Tako su se nerijetko nerazumljivi pojmovi ekonomista našli u središtu poetskog očuđavanja.²¹ Primjerice, u pjesmi "Bankarima" Christophera Bernarda lirski subjekt izravno se obraća tvorcima nerazumljivog jezika ekonomije koji ima pogubne egzistencijalne posljedice: "Bankarima i financijskim analitičarima i izvršnim direktorima i financijskim direktorima, / Izumiteljima derivata i drugih egzotičnih financijskih instrumenata koje nitko / nije mogao razumjeti dok nam nisu eksplodirali u lice" (OWSPA: 284).

Antologija donosi i svježje jezične kovanice načinjene očuđivanjem ekonomskih pojmova ili igrom riječi, koje za ovu prigodu ne treba prevoditi: *Bankster* (*ibid.*: 96, 87, 269), *Alphadebt* (*ibid.*: 122), *Obamomics* (*ibid.*: 270), *Occupayers* (*ibid.*: 168), *Corpo-rat* (*ibid.*: 211), *debt/depth/death* (*ibid.*: 345) itd. Ponekad je kreativan odgovor oblikovan kao poetsko očuđivanje ekonomskih metafora kao što je ona o "novcu koji curi" koji u haikuu "REAGANOMIKA PROVJERA ČINJENICA" G. P. Skratz glasi: "novac ne curi; curi mokrać" (*ibid.*: 225). Susrećemo se i sa strategijom stavljanja ekonomskih pojmova u nov, začudan kontekst kao u pjesmi "Zlo je ne dijeliti" Dana Owena, pri čemu su kapital u ovom slučaju pjesma i uspomene koje nemaju monetarnu vrijednost: "Svoju imovinu stavljam ispod jastuka, / svoju imovinu koju čine ova pjesma, / sjećanja na čitanje Ginsberga / na travnjacima u predgrađu, djedova mladost, / sto tisuća prosvjednih pjesama / i bezbroj blistavih genitalija" (*ibid.*: 182). Na nekoliko je mjesta u *Antologiji* posebice apostrofirani ekonomski pojam "korporativna osobnost" ("corporate personhood")²² kao ekonomska metafora koja izaziva osobito kritički intonirano poetsko čuđenje.²³

²¹ Povjesničar Jerry Z. Muller nazvao je Veliku recesiju "epistemološkom depresijom" upravo zbog uloge pseudoobjektivnosti i netransparentnosti u njezinu uzroku (Muller, cit. prema Grgas 2012: 258).

²² "Korporativna osobnost ili pravna osobnost pravni je pojam prema kojem pravna osoba kao što je korporacija, odvojeno od povezanih ljudskih bića (poput vlasnika, upravitelja ili zaposlenika), ima barem neka od zakonskih prava i odgovornosti koje uživaju fizičke osobe. U većini zemalja korporacija ima ista prava kao fizička osoba da drži imovinu, sklapa ugovore i tuži ili bude tužena. Davanje osobnosti neljudskim entitetima zapadni je koncept koji se primjenjuje na korporacije" (https://en.wikipedia.org/wiki/Corporate_personhood, Internet. 14. ožujka 2024).

²³ Primjerice, u pjesmi "AUTO-NAPJEV" ("AUTO-TUNE") Bena Lerner (OWSPA: 232), dok jedna pjesma nosi naslov "Persona Ficta", u kojoj njezina autorica Jena Osman problematizira tu po mnogočemu blasfemičnu ekonomsku metaforu u kojoj je korporacija zadobila status osobe (*ibid.*: 372).

Uloga i moto poetskog projekta *Antologije* mogli bi se sažeti stihom pjesme "Glumac ruku" Filipa Marinovicha: "Zajedno ćemo izmisliti novi jezik" (*ibid.*: 37), pri čemu su sami pjesnici u tom projektu, kako stoji u drugoj pjesmi istog autora, "poetski postotak" (*ibid.*: 47). Poezija je tako programatski shvaćena kao performativ promjene, i to promjene kreirane samim jezikom. Tako, primjerice, u pjesmi "Priopćenje iz središta svemira" Richarda Woytowicha svjetotvorna dimenzija poezije ostvaruje se procesualnošću same pjesme: "Ali ovdje se rađa novi svijet. / Ovdje se um i srce susreću; / Ovdje se preokreću bogatstvo i siromaštvo. / Ovdje je istinsko središte svemira; / Napustite svu pohlepu, vi koji ovamo ulazite. / Mi smo ovdje; Mi smo 99 posto. / Mi smo ovdje; Nećemo se pomaknuti" (*ibid.*: 98).

Takvu poetsku gestu možemo promatrati kao strategiju u promjeni paradigme zamišljanja ekonomije – i razmišljanja o njoj – kojoj je glavni cilj oteti jezik od njegove zaposjednutosti ekonomskim značenjima te mu vratiti kreativni, afektivni i naposljetku politički potencijal. Zaduženi i pobunjeni dali su svoj afektivni obol Velikoj recesiji ovom zbirkom artikulirajući imaginarij 99 posto.²⁴ Možemo po uzoru na Berardija zapaziti kao je time provedena specifična poetska intervencija u sam jezik i njegovu (zlo)upotrebu od ekonomskog *establishmenta*, čime se ujedno otvorio put prema njegovoj "deautomatizaciji" (*ibid.*: 20). Time je, opet prizivamo Berardija, poezija kao svojevrstan višak jezika otvorila "[...] put prema novom zajedničkom tlu razumijevanja, zajedničkom značenju: stvaranju novog svijeta" (*ibid.*: 147), a sam je jezik sukreirao afekte otpora, kritike i solidarnosti. Osim što je ponudila drugačiji tip društvenog znanja o krizi i zaduženosti, zbirka je ukazala na to na kojim sve divljim društvenim mjestima niče književnost, a što bi tradicionalna znanost o književnosti svakako trebala uzeti u obzir.

150

ODGOVORI U HRVATSKOM KONTEKSTU

Antologija je proizašla iz sudjelovanja pjesnika u prosvjednim aktivnostima, neposredno reflektirajući kapitalističko "sada" svog ekonomskog i društvenog okruženja te intervenirajući u njega. Mapirajući tematske apostrofe i jezične strategije u toj intervenciji, analiza je ujedno mapirala i "strukturu osjećaja" prosvjednih

²⁴ Tako oni koji ne mogu plaćati mogu pisati poeziju. Kako tvrdi Berardi: "[n]esolventnost nije samo odbijanje plaćanja troškova ekonomske krize potaknute financijskom klasom, već je i odbijanje simboličkog duga utjelovljenog u kulturnoj i psihičkoj normalizaciji svakodnevnog života. [...] S lingvističkog i afektivnog gledišta nesolventnost predstavlja put bijega od svedenosti jezika na razmjenu" (Berardi 2012: 16–17).

aktivnosti koje su imale globalni odjek. Tako je i u hrvatskom kontekstu animozitet prema bankama i bankarima (od) tih godina snažno prisutan te ga možemo detektirati i na polju naše svakodnevice i u umjetničkim intervencijama u polje ekonomskog. Fasade naših gradova išarane su antikapitalističkim i antibankarskim grafitima,²⁵ a nekoliko književnih tekstova, umjetničkih i aktivističkih intervencija nastalih u drugom desetljeću 2000-tih ponudilo je uže, lokalno intonirano društveno znanje o krizi, pri čemu je u domaćem kontekstu naročito aktualna bila kreditna kriza zaduženih u švicarskim francima.²⁶ Iz prije spomenutog korpusa domaćeg književnog arhiva u promišljanju Velike recesije ovdje ću se usredotočiti na poetsku dramu Ivane Sajko *To nismo mi, to je samo staklo*, objavljenu u knjizi drama *Trilogija o neposlubu* 2011. U ocrtavanju književnih odgovora na Veliku recesiju u domaćem kontekstu nezaobilazno je osvrnuti se na tu dramu s obzirom na to da je riječ o tekstu koji neposredno i eksplicitno reflektira Veliku recesiju te nastaje u vrijeme kada su se odvijale prosvjedne aktivnosti pokreta *Occupy* diljem svijeta.²⁷ S prije promišljenim pjesmama *Antologije* povezuje ju i izrazito poetski karakter: drama je pisana u stihovima, a didaskalije su izrazito poetsko-refleksivne prirode. *To nismo mi, to je samo staklo* može se čitati kao drama, ali i kao poema u kojoj svaka rečenica funkcionira kao promišljen stih tog gusto pisanog teksta. S američkim kontekstom u užem smislu povezuje ju apostrofa Velike depresije kao najrazornije ekonomske krize XX. st. s kojom Velika recesija u drami metaforički

²⁵ Ovdje navodim primjere grafita s područja Zagreba zabilježene u razdoblju 2013–2017. koji su izražavali antibankarske i u širem smislu antikapitalističke sentimente u vidu poruka: "Ovrhe su način života"; "Ne jebu vas pederi nego kapitalizam"; "Dignite kredu ak ste frajeri"; "Smrt kapitalizmu"; "Kapitalizam mrzi me" i sl.

²⁶ U radu su već spomenuti takvi primjeri iz hrvatske književnosti, kojima bi se mogao pridružiti i tekst *Crne knjige* Udruge Franak koja donosi zabilježena iskustva kreditnih dužnika u švicarskih francima u Hrvatskoj. Iako *Crna knjiga* nema literarnih pretenzija, upotreba jezika u mapiranju zaduženosti i traženja izlaza iz začaranog kruga zaduženosti čini je važnim i jedinstvenim jezičnim repozitorijem afekata suvremene ekonomije. Štoviše, upravo je jezična artikulacija stanja zaduženosti pokrenula afekte i na političkoj razini u samom djelovanju Udruge Franak. O *Crnoj knjizi* kao divljoj književnosti kapitalističkog realizma već sam pisala u Kolanović 2022b.

²⁷ Drama je u Hrvatskoj izvedena 2017. u zagrebačkom teatru ITD u režiji Franke Perković, dok dramaturgiju potpisuju Ivan Penović i Saša Božić. Kako o motivima za pisanje drame u intervjuu za *Nacional* povodom izvedbe u Zagrebu navodi sama autorica: "Tekst je nastao u Beču početkom 2011. Tada se naveliko pričalo o ekonomskoj krizi, zapravo se činilo da je kriza kapitala kao socijalnog i političkog pokretača krajnja granica europskih briga. Reagirala sam na to. Ujedno, u to vrijeme bavila sam se motivom neuspješnih ili pak neartikuliranih pobuna, tako da je u dramu u kojoj se isprepliću dvije velike ekonomske krize – ona iz 1929. i ona iz 2008. – ušla i priča o Bonnie i Clydeu. Tekst je imao svjetsku prazvedbu 2013. u Schauspiel Frankfurt, u režiji Roberta Teufela, a radijska verzija prvi put napravljena je iste godine na njemačkom WDR3, u režiji Erika Altorfera" (Sajko 2017).

i sistemski uspostavlja dijalog. Mogli bismo je opisati i kao “ekonomsku dramu” u smislu važnosti ekonomije u strukturiranju napetosti koja se ovdje prvenstveno očituje u afektivnom naboju prekarosti, a manje u aktancijalnom sukobu klasičnom smislu, koji u ovoj drami izostaje. Relacija između dviju skupina likova, roditelja i djece, prvenstveno je pragmatična tržišna relacija, a ne međuljudski i komunikacijski odnos. Tako je dramska napetost teksta prvenstveno napetost nezvjesnosti prekarne budućnosti koju bismo mogli apostrofirati kao dominantnu atmosferu, ali i kao središnju temu drame.

VELIKA DEPRESIJA I VELIKA RECESIJA: ZRCALNI ODNOS

To nismo mi, to je samo staklo kao citatni moto ima stih iz pjesme “Kraj staze” Elizabeth Parker, poznatije kao Bonnie iz poznatog kriminalnog dvojca Bonnie i Clyde iz 30-ih godina 20. st. Oni su u kolektivnoj kulturnoj svijesti zaživjeli kao romantizirani prijestupnici tijekom Velike depresije, čemu su uvelike pridonijele i njihove popularnokulturne reprezentacije (Usp. Hayes 2022). Stih iz spomenute pjesme govori o tome da je Bonnie poznavala svog partnera (i partnera u zločinu) Clydea Chestnuta “Championa” Barrowa “kada je bio pošten, čestit i čist” (Sajko 2011: 69),²⁸ zazivajući na taj način tzv. doba nevinosti prijestupnika, motiv koji će se posredno razraditi i u samoj drami. Bonnie i Clyde višestruko su apostrofirani ovom dramom: spominju se u didaskalijama u vidu opisa fotografija i radnji poznatog dvojca, ali i kao mjesto identifikacije likova djece dužnika u drami koji maštaju o tome da žive njihove životne uloge. Preko citatne apostrofe poznatog američkog kriminalnog dvojca drama ostvaruje usporedbu s kontekstom Velike depresije, izjednačujući vrijeme radnje dviju kriza, odnosno kako stoji u didaskaliji: “Vrijeme se veže uz svinjska posla. Mogao bi biti 29. listopada 1929. ili 22. siječnja 2008. godine. Ekonomija se urušila poput domina. Istom mehanikom i brzinom. Nisu je mogli spasiti. Nisu se znali ni zaštititi. Prenulo ih je iz sna. Nisu se, zapravo, stigli ni popišati” (Sajko 2011: 71). Iznenaadni ekonomski krah početna je premisa drame, a sve ostalo je svojevrsan postapokaliptični prizor (“Sve je otišlo u kurac i ne može se izraziti drugačije”, *ibid.*: 71) razornih posljedica na ljudske živote, prikazanih kroz apstrahirane uloge roditelja i djece. Tako je obitelj kao “osnovna ćelija društva” ovom dramom prikazana kao lakmus-papir ekonomske i u širem smislu društvene krize.

²⁸ V. Bonnie Parker: *The End of the Trail*. Internet. 12. srpnja 2024.

PREKARNA BUDUĆNOST

Kao i *Antologija*, drama Ivane Sajko u kreiranju specifičnog poetiziranog društvenog znanja o ekonomskim problemima temeljni naglasak stavlja na koncept budućnosti u svijetu determiniranom dužničkim ropstvom. Budućnost je neizvjesna i besperspektivna upravo zbog stanja zaduženosti koje se prelijeva na nove generacije, te je u drami metaforički konkretizirana u likovima djece. Drama započinje rečenicom "POMOLIMO SE ZA BUDUĆNOST OVE ZEMLJE. SPAS NJENE DJECE I SAVJEST NJIHOVIH RODITELJA" (*ibid.*), dok njezina prva didaskalija naglasak stavlja na prekarna tijela roditelja i djece ("neispavani roditelji i njihova loše raspoložena djeca", *ibid.*). Iskazi likova u drami dominantno su svedeni na te dvije skupine likova, pri čemu se obje "korske skupine" (Govedić 2017) izražavaju u prvom licu množine, reprezentirajući tako tipsku cjelinu, a ne zasebne individue. Kao i u *Antologiji*, koja je mapirala afektivno stanje zaduženih, i u ovoj su drami ekonomsko i egzistencijalno izjednačeni. Uslijed ekonomske krize roditelji iskazuju svoj očaj zbog loših investicija, u koje spadaju i djeca, odnosno kako o tome govori "mi" koje pripada zaduženim roditeljima:

Naša su djeca poput pšenice koju smo naivno zasadili. / Vjerovali smo u ekonomsku stabilnost, rast potražnje na tržištu / i državni poticaj za otkup osnovnih sirovina. / Savjetovali su nas da trebamo ulagati u proizvodnju / jer tehnologija štedi vrijeme i udvostručuje zaradu. Dignuli smo kredite i kupili moderne strojeve. (*ibid.*: 73–74)

Glas dječjeg "mi", s druge strane, predstavlja glas u kojem beznadna prekarna budućnost dobiva svoje utjelovljenje:

Mi smo budućnost ove zemlje, / rupa u proračunu i otežavajuća okolnost / u dugom nizu neuspješnih investicija. / Mi smo izjelice, musavci i derišta, / džeparoši, mangupi i delinkventi, / kradljivci automobila, / i potencijalne ubojice. / Nemamo šanse, / al' ipak inzistiramo odrasti. / Usta su nam sve veća, / stopala sve duža / i već nam palci probijaju cipelice. / Napravljeni smo od zakrpa i suhe slame, / depresivni smo poput ekonomije, / bolujemo od disleksije i kleptomanije, / bezvoljno ležimo u kutu i ponekad nešto uništimo. / Hranimo se ostacima, kopamo po smeću / i krademo sendviče ostaloj djeci. / S nama se nitko ne želi igrati. / Kad dođete kući na rubu smo živčanog sloma; / deremo se iz petnih žila, / grizemo tanjure, / stružemo vilicama po zidu / i žbukom zatrpavamo rupe u želucu. (*ibid.*: 78–79)

U poetskom ocrtavanju afekata krize i ovdje možemo detektirati zaduženost kao specifično biopolitičko stanje kako su ga opisali Tsianos i Papadopoulos (2006). Uz navedene aspekte anksioznosti, ranjivosti, hiperaktivnosti, nemira

i sl. likovi djece u drami artikuliraju i svoje nezadovoljene materijalne potrebe, koje se povećavaju i izazivaju frustraciju (Sajko 2011: 80). Rast potreba i njihovo neispunjavanje kod djece rezultiraju nedostatkom empatije i bešćutnošću, čime se posredno problematizira ideja dječje neiskvarenosti, nevinosti i čistoće, kako je u prije spomenutim stihovima opisan prijestupnik Clyde. Svoju neempatičnost uslijed neispunjenih materijalnih potreba djeca iskaljuju na zaduženim roditeljima: "Naši su roditelji baš kao svi ostali roditelji: u minusu. / Kažu da se strpimo do sutra, do sljedeće nedjelje, do sljedećeg mjeseca. / Ne možemo. / Boli nas briga što im je smanjena platna osnovica, / boli nas briga što kasne s otplatom kredita, / boli nas briga što teturaju od umora, / boli nas briga što ih bole noge. / I nas bole. / Palci" (*ibid.*: 79–80). Djeca su tako nositelji poraznih vrijednosti za budućnost – bešćutna, neempatična, sebična i površna, kojoj je glavni cilj dostizanje svojih ideala, a to su dobro odjevene lutke u izlozima.

BEZ UTJEHE

154

U mapiranju afekata krize i nove moralne ekonomije koja s njom nastaje druga važna skupina motiva u drami – uz skupinu motiva vezanih za prekarna tijela roditelja i djece – odnosi se na eshatološku dimenziju božanske provenijencije koja dopušta trpljenje, a ujedno svojim gnjevom gura ljude još dublje u patnju. Naime, kroz cijelu dramu provlači se obraćanje Bogu kao izraz krajnjeg očaja ljudi pogođenih krizom.²⁹ Pritom to obraćanje bilježi afektivan raspon od molitve sve do prijetnje. No nebo ne uslišava molitve zaduženih: "Nebo je zjapilo potpuno prazno. / Činilo se da gore nema ničeg osim prašine. / Satima smo ležali ukopani u tlu, / i panično razmišljali o kreditima" (*ibid.*: 75). Štoviše, Bog kažnjava neposlušne i buntovne šaljući im elementarnu nepogodu u obliku razorne ekonomske krize:

To je bilo to. / Pala je burza / i leptir je napokon sletio na tlo. / A zatim je krenulo ostalo. / Devalvirala je valuta i bankrotirale su banke. / Ukinut je poticaj za poljoprivredu i male poduzetnike. / Donesene su odredbe od carinskim barijerama / pa je stagnirala svjetska trgovina, / zaustavljen izvoz sirovina / i prepovoljena zarada na usjevima. / Industrijska proizvodnja pala je za dvije trećine, / kao i korporativni

²⁹ Nije suvišno spomenuti kako Berardi prekarnost etimološki izvodi od riječi *to pray* (moliti se), što se gubi u hrvatskom prijevodu: "Prekarac je osoba koja ne može znati ništa o vlastitoj budućnosti, i koju zbog toga sadašnjost tišti, pa štuje Boga da bude spašena iz zemaljskog pakla (pojam nesigurnost [*precarity*, op. a.] potječe od molitve [*to pray*, op. a.])" (Berardi 2009: 147).

profit, / kao i osobni prihodi, / a potražnja roba svela se na nulu. / Milijuni radnika ostali su bez posla, / preko pedeset posto obitelji palo je ispod crte siromaštva, / a naša su djeca iznenada oboljela od neizlječive rupe u / predjelu trbuha. / Nismo im znali objasniti zašto. (*ibid.*: 76)

POETSKO OČUĐAVANJE EKONOMIJE

Velika recesija tako izaziva veliku depresiju na biopolitičkoj razini, pri čemu poetski jezik drame ulazi dublje u očuđavanje samog jezika ekonomije.³⁰ Slično kao i u intervenciji poetske *Antologije Occupy Wall Street*, brojevi i matematika prvi su se našli na udaru. Apstrakciji brojeva i nerazumljivom jeziku ekonomije ovdje je pretpostavljena množina djece koja nemaju budućnost:

Legli su u postelju, pokrili se preko glava i više nisu zaspali. Mrak se ispunio tihom škripom recesije. Nekima je krulilo u želucu. Neki su još uvijek molili. Neki su sricali žalbe upućene apstraktnim adresama. Možda su mogli činiti i nešto pametnije, ali za to nisu imali kvalifikacija. Riječi su im ionako počivale na pogrešnim pretpostavkama, a ni s brojkama nisu znali što bi. Noćima su u glavi prebirali računice, ali niti jedna nije davala pozitivan zbroj. Djece je bilo više nego pšenice, no ostala su jednako neprofitabilna. Što da rade s njima? (*ibid.*: 76–77)

Pušimo u mraku i pokušavamo se koncentrirati na matematiku, / no brojke nam iznova bježe pred očima, / kad stignemo do kraja računa već su propale ispod nule. / Pokušavamo shvatiti gdje smo pogriješili? / Zašto nitko ne treba našu pšenicu? / Zašto nitko ne voli našu djecu? (*ibid.*: 78)

Kulminacija takve strategije književne intervencije u polje diskursa ekonomije jest poetska kritika nesolventnosti kao egzistencijalne ništavnosti kroz ideju o ljudskom biću kao trošku: “Progutali su dječji doplatk, / ispraznili cijelu smočnicu, / izgrizli sve što su mogli, / nemaju nikakvu cijenu, / ne donose nikakvu dobit, / no i dalje prijete kućnom budžetu” (*ibid.*). Ekonomska kriza tako uspostavlja novu moralnu ekonomiju koju kritički reflektira ovaj tekst. Ona se kapilarno širi i na ljude i na temeljne vrijednosti socijalne države, pri čemu su se u kritici poetskog

³⁰ Kako je ustvrdila Nataša Govedić u kritici kazališne predstave u režiji Franke Perković: “U tom je smislu i redateljčin rad na tekstu Ivane Sajko dosljedan nastavak odbijanja jezika kao potrošne, poslušne i ‘korisne’ robe ljudske komunikacije, čemu je suprotstavljen jezik sarkastične prozivke, povika, neuspješne molitve, političke optužnice, dječjeg vapaja, ispovijesti, izvještaja s mjesta zločina. Upravo zahvaljujući uvažavanju poetskog intenziteta dramskog predloška, publika tijekom sat vremena izvedbe postaje povjerenica teksta” (Govedić 2017).

očuđivanja na meti naše i Vladine mjere protiv recesije koje se odnose na to da se: "[...] smanje porezne olakšice i restrukturira zakon o radu, kazne nemarne platiše i srežu neproduktivni kadrovi, ukinu beneficije obrazovnog i zdravstvenog sustava [...]" (*ibid.*: 84). U takvoj atmosferi društvene nesigurnosti i beznađa sama djeca naposljetku pribjegavaju nasilju. Njihov imaginarij nasilja priziva Bonnie i Clydea kao svoje uzore:

Kad bih ja bio Clyde, ukrao bih pušku i ubio svoje loše odjevenu refleksiju. / Zatim bih ukrao Adidas trenirku, sat i mobitel s kamerom pa snimio drugačiju sliku. // Kad bih ja bila Bonnie, ukrala bih cipele i haljinu pa pozirala uz Clydea. / Sliku bih postavila na zaslon mobitela. // Onda bismo ukrali auto, opljačkali kladionicu i otišli na pizzu. / Cijele bismo se noći vozicali gradom s radiom navinutim do daske. // Spominjala bi se kriza, bankroti banaka i pad vrijednosti nekretnina na tržištu, / no između vijesti bi svirala sjajna glazba bez ikakve veze s katastrofom. / Znali bi svaku pjesmu. (*ibid.*: 82–83)

156

Didaskalija o policijskom izvještaju o smrti Bonnie i Clydea iz 1933, koje je policija izrešetala u njihovu automobilu (*ibid.*: 88), preispisuje se na budućnost djece: "I zato se ne bismo čudili da u novinama pročitamo naslov kako se policija obračunala s disfunkcionalnim elementima društva / što siju paniku po našim ulicama i trgovačkim centrima, / priječe slobodno kolanje novca i roba / i uzrokuju izvanredno stanje. Korov je sasiječen u korijenu, pisalo bi, / više se nemamo čega bojati, / a rasprodaje, srećom, još uvijek traju" (*ibid.*: 93).

Drama završava policijskom likvidacijom djece (*ibid.*: 96) i takvim se završetkom ujedno uspostavlja puni krug s njezinim citatnim početkom, a Velika depresija i Velika recesija zaokružuju značenjske i metaforičke analogije. Globalna "struktura osjećaja" besperspektivnosti uslijed ekonomske krize i specifična moralna ekonomija društva koja iz nje nastaje našle su svoju artikulaciju i u hrvatskom kontekstu, pri čemu ova drama svojom poetskom intervencijom u polje ekonomskog artikulira drugačiji tip društvenog znanja o tom događaju.

(NE)MOĆ NOVCA I JEZIKA

U ovome radu osvrnuli smo se na književne odgovore na posljednju veliku ekonomsku krizu 2007/2008. kao globalni događaj, pri čemu smo naglasak stavili na specifične jezične strategije u književnoj refleksiji krize, promotivši ih na dva predložka, jednom iz američke, a drugom iz hrvatske književnosti. *Antologija*

Occupy Wall Street poezijekao i poetska drama *To nismo mi, to je samo staklo* Ivane Sajko književni su tekstovi nastali tijekom prosvjednih aktivnosti građana koji su ukazivali na nepravdu financijskog kapitalizma i na neprimjerenu društvenu sanaciju krize, koja je štetu sanirala nauštrb zaduženih građana. Oba teksta proizlaze iz globalne "strukture osjećaja" afektivnog mapiranja krize koje je kritički uputilo na nepravdu i nefunkcionalnost suvremene ekonomije kapitalizma, posebice na polju kreditnog poslovanja. *Antologija Occupy Wall Street* poezije svojevrsna je poetska mapa afekata zaduženosti te traženja poetske pravde i mogućeg izlaza unutar danih uvjeta dominantnog ekonomskog sistema i dominantne imaginativne paradigme. Poetska drama Ivane Sajko jedan je od rijetkih primjera neposrednog i izravnog književnog odgovora na Veliku recesiju u domaćem kontekstu, pri čemu se prekarno stanje zaduženosti i pitanje o budućnosti perspektive nove generacije nalaze u središtu te književne refleksije. Specifična poetska intervencija u jezik ekonomije odlika je i jednog i drugog teksta, pri čemu možemo, po uzoru na Berardi, zapaziti da je strategija obaju oslobođenje jezika od njegove zaposjednutosti ekonomskim značenjima i nastojanje da mu se vrati kreativni, afektivni i naposljetku politički potencijal. Oba teksta, svaki u svome žanru, ukazuju na važnost samog jezika i jezične artikulacije afekata te traženja novih mogućnosti jezika u refleksiji ekonomije, što smo ovdje promatrali kao temeljnu kritičku i subverzivnu strategiju u njihovu političkom učinku. Ti su politički učinci generalno vidljivi u posljedicama globalnog podizanja svijesti o naravi funkcioniranja financijskog kapitalizma i političkog organiziranja građana te u načinima kritičkog izvještavanja o ekonomiji. Povezanost jezika i novca tako se opet ukazala u svojoj svrhovitoj usporedbi, uputivši na međusobne razlike kao i na raspon vlastite (ne)moći. Odnosno, kako je to istaknuo Berardi (2012: 134): "Novac i jezik imaju nešto zajedničko: oboje su ništa, a pokreću sve."

LITERATURA

- Adamič, Luis. 1932. *Smijeh u džungli: autobiografija jednog američkog useljenika*. Zagreb: Binoza.
- Berardi "Bifo", Franco. 2009. *Precarious Rhapsody: Semiocapitalism and the Pathologies of the Post-Alpha Generation*. New York: Autonomedia.
- Berardi "Bifo", Franco. 2012. *The Uprising. On Poetry and Finance*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Boyer, Stephen i Filip Marinovich (ur.). 2011. *Occupy Wall Street Poetry Anthology*. Internet. 13. svibnja 2024.

- Frydman, Carola, Eric Hilt i Lily Y. Zhou. 2015. "Economic Effects of Runs on Early 'Shadow Banks': Trust Companies and the Impact of the Panic of 1907". U: *Journal of Political Economy* 123, 4: 902–940.
- Chomsky, Noam. 2012. *Occupy*. London: Penguin.
- Domjanić, Dragutin. 1909. *Pjesme*. Zagreb: Naklada Društva hrvatskih književnika.
- Fischer, Mark. 2011. *Kapitalistički realizam: zar nema alternative?*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Frydman, Carola, Eric Hilt i Lily Y. Zhou. 2015. "Economic Effects of Runs on Early 'Shadow Banks': Trust Companies and the Impact of the Panic of 1907". U: *Journal of Political Economy* 123, 4: 902–940.
- Gell, Aaron. 2011. "Occupy Wall Street and the Poetry of Now-Time". U: *Observer*. 21. listopada 2011. Internet. 13. rujna 2023.
- Govedić, Nataša. 2017. "Pucanje po statusima dobitnika i gubitnika". U: *Glas Istre*. 17. siječnja 2017. Internet. 16. lipnja 2024.
- Grgas, Stipe. 2012. "Uvod u krizu. O krizi iz amerikanističke perspektive". U: *Quorum* 1/2/3: 244–269.
- Grgas, Stipe. 2014. *Američki studiji danas: identitet, kapital, specijalnost*. Zagreb: Meandarmedia.
- Hameršak, Marijana, Maša Kolanović i Lana Molvarec (ur.). 2022. *Ekonomija i književnost / Economy and Literature*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Hayes, Amy. 2022. "Bonnie and Clyde: The Romanticized Outlaws of the Great Depression". U: *The Collector*. 28. studenog 2022. Internet. 15. lipnja 2024.
- Hitchcock, Peter. 2014. "Accumulating Fictions". U: *Representations. Special Issue: Financialization and the Culture Industry* 126, 1: 135–160.
- Holloway, Travis. 2011. "Performing Art or Democracy? On Poetry at Occupy Wall Street". U: *Guernica*. 6. prosinca 2011. Internet. 14. listopada 2023.
- Hu, Yuanyuan. 2020. "Comparative analysis between the Panic of 1907 and the Financial Crisis of 2007. Master Thesis. Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. English: Federal Institute of Technology Zurich, Department of Management, Technology and Economics". Internet. 18. lipnja 2024.
- Kolanović, Maša. 2022a. "Ekonomija i književnost: nekoliko pretpostavki za istraživanje". U: *Ekonomija i književnost / Economy and Literature*. Ur. Marijana Hameršak, Maša Kolanović i Lana Molvarec. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 5–28.
- Kolanović, Maša. 2022b. "'Kreditno nasilje, taj vulgarni, perverzni, bešćutni grabež...' Crna knjiga Udruge Franak kao paraliterarni repozitorij afekata kapitalističkog realizma". U: *Ekonomija i književnost / Economy and Literature*. Ur. Marijana Hameršak, Maša Kolanović i Lana Molvarec. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 464–496.
- Marcuse, Herbert. 1969. "Nova osjetilnost". U: *Pitanja* 2–3: 233–245.
- Morgan, Donald P. i James Narron. 2016. "The Final Crisis Chronicle: The Panic of 1907 and the Birth of the Fed". U: *Liberty Street Economics*. 18. studenog 2016. Internet. 14. rujna 2023.
- Nussbaum, Martha C. 2005. *Pjesnička pravda. Književna imaginacija i javni život*. Zagreb: Deltakont d.o.o.
- Nussbaum, Martha C. 2012. *Ne profitu. Zašto demokracija treba humanistiku*. Zagreb: AGM.
- O'Brien, Ruth. 2012. "Predgovor". U: Nussbaum, Martha C. *Ne profitu. Zašto demokracija treba humanistiku*. Zagreb: AGM: 9–12.

- Postnikov, Boris. 2018. “Krizna putanja”. U: *Novosti* 15. rujna, Internet. 5. listopada 2023.
- Readings, Bill. 2016. *Sveučilište u ruševinama*. Zagreb: Meandarmedia.
- Ryznar, Anera. 2015. “Stilistika i kriza”. Internet. 17. svibnja 2023.
- Ryznar, Anera. 2017. “Neoliberal Discourse and Rhetoric in Croatian Higher Education”. U: *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia: (Post)Socialism and Its Other*. Ur. Dijana Jelača, Maša Kolanović i Danijela Lugarić. New York: Palgrave Macmillan: 303–322.
- Sajko, Ivana. 2011. *Trilogija o neposluhu*. Zagreb: Meandarmedia.
- Sajko, Ivana. 2017. “Tekst o posljedicama dviju velikih kriza – 1929. i 2008”. U: *Nacional*. 14. siječnja 2017. Internet. 14. lipnja 2024.
- Tsianos, Vassilis i Dimitris Papadopoulos. 2006. “Precarity: A Savage Journey to the Heart of Embodied Capitalism”. Internet. 23. travnja 2024.

Abstract

LITERARY RESPONSE TO THE GREAT RECESSION (MIS)USES OF LANGUAGE IN THE CAPITALIST “NOW”

159

The text examines literary responses to the Great Recession, the last major global economic crisis of 2007–08, by employing new interdisciplinary approaches to the study of the relationship between economics and literature. Specifically, it engages with perspectives that highlight the fictional quality of contemporary economic processes (Berardi 2012; Grgas 2014; Hitchcock 2014, etc). The analysis narrows in on specific language strategies used in literary reflections on the crisis, by focusing on two examples: one from American and the other from Croatian literature. *The Occupy Wall Street Poetry Anthology* (Boyer and Marinovich, eds., 2011) and the poetic drama *It's Not Us, It's Just Glass* by Ivana Sajko (2011) emerge from the global “structure of feelings” of the affective mapping of the crisis. They critically highlight the fractures in the contemporary economy through the lens of specific social knowledge literary texts about economy provide. *The Occupy Wall Street Poetry Anthology* serves as a poetic map of the effects of indebtedness, the pursuit of “poetic justice” (Nussbaum 2005) and the sears for a possible way out within the constraints of the dominant economic system and the dominant imaginative paradigm. Ivana Sajko's poetic drama is one of the rare examples of an immediate and direct literary response to the Great Recession in Croatian context, where the precarious state of indebtedness and the question of the future perspective of the new generation are central themes. A poetic intervention in the language of economics characterizes both texts. Drawing on theoretician and philosopher Franco “Biffo” Berardi's reflections, it could be concluded that both works employ strategies aimed at liberating language from its confinement to economic meanings, striving to restore its creative, affective, social and political potential. Both texts, each within its own genre, reject the use of language “in the capitalist sign cycle of production that effectively freezes the affective potential of language” (Berardi 2012); instead,

they restore the potential of faith in language that expresses the “emotional body” and “social solidarity” within the community.

Keywords: Economic crisis, Great Recession, Literature, *Occupy Wall Street Poetry Anthology*, Ivana Sajko